ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX Issue - III JULY - SEPTEMBER - 2020

MARATHI PART - I

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

I/C Principal
Art's, Commerce & Science Mahavidyalaya
Gadhinglaj. Dist. Kolhapur

VOLUME - IX, ISSUE - III - JULY - SEPTEMBER - 2020
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com)

CONTENTS OF MARATHI PART - I

अ.क्र.	शोधनिबंध आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१३	ढोर समाजाचा इतिहास : एक चिकित्सक अभ्यास **डॉ. सौ. वंदना राजेश शिंदे**	६१-७०
१४	रत्नाप्पाण्णा कुंभार यांचे शैक्षणिक कार्य **Dr. Madhuri Rajaram Khot**	७१-७४
१५	सहकारी संस्थांचा संस्थापक : देशभक्त रत्नाप्पाण्णा कुंभार **प्रा. डॉ. पाटील संगीता संपत**	७५-८१
१६	नव्या पिढीची प्रेरणा : श्रीमती शांताबाई यादव **डॉ. सुरेश मारूती चव्हाण**	८२-८४
१७	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आर्थिक विचार **प्रा. डॉ. लता दिगंबर आंदे**	८५-८८
१८	बोरगाव तालुका वाळवे येथील अस्पृश्यांची शेतकरी परिषद **डॉ. चंपाताई श्रीरंग बोधले**	८९-९१
१९	चांदी व्यवसायातील कारागीर स्त्रिया : विशेष संदर्भ हुपरी **डॉ. सुप्रिया चंद्रशेखर खोले**	९२-९६
२०	भारतीय राष्ट्रवादाचे व राष्ट्रीय एकात्मतेचे जनक : लोकमान्य टिळक **डॉ. लोखंडे चारुशिला उत्तम**	९७-१०१
२१	अष्टपैलू व्यक्तीमत्व लोकमान्य बाळगंगाधर टिळक **प्रा. डॉ. सौ. मंजिरी म. कुलकर्णी**	१०२-१०५
२२	मानव मुक्तीचा शिलेदार - अणाभाऊ साठे **डॉ. श्री. निळकंठ रामचंद्र व्यापारी**	१०६-१०८
२३	समाजसेविका - हिराबाई भापकर **प्रा. डॉ. उज्वला विजय नलावडे**	१०९-११३
२४	आधुनिक महाराष्ट्राच्या शैक्षणिक जडणघडणीतील मा. यशवंतराव चव्हाण यांचे योगदान **प्रा. राजेंद्र गायकवाड**	११४-११८
२५	महात्मा गांधी आणि खादी : एक विचार **सागर भानुदास जाधव**	११९-१२२

VOLUME - IX, ISSUE - III - JULY - SEPTEMBER - 2020
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com)

१६. नव्या पिढीची प्रेरणा : श्रीमती शांताबाई यादव

डॉ. सुरेश मारुती चव्हाण
इतिहास विभागप्रमुख, कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, गडहिंग्लज.

प्रस्तावना

विज्ञानाच्या प्रगतीरूपी लाटेवर स्वार होवून वाटचाल करणाऱ्या नव्या पिढीची, जुन्या पिढीतील संस्कारात वाढलेली शांताबाई यादव प्रेरणा कशी होवू शकते, असा प्रश्न पडत असला तरी, वास्तवात शांताबाई यादव या खऱ्या अर्थाने नव्या पिढीची प्रेरण आहेत. स्त्री ही दुय्यम स्वरूपाची असून ती एक उपभोग्य वस्तु आहे. असा पुरूषप्रधान संस्कृतीमधील समज शांताबाईनी मात्र स्वकर्तृत्वातून खोटा करून दाखविला आहे. पराक्रमाचा उज्ज्वल वारसा लाभलेल्या आणि ऐतिहासीक सामानगडाच्या पायथ्याशी वसलेल्या गडहिंग्लज तालुक्यातील मौजे हासूरसासगिरी येथील शांताबाई यादव यांनी पतीच्या मृत्युनंतर नाभिकाचा व्यवसाय सुरू करून समाजाला एक आदर्श घालून दिला. पारंपारिक समाजाच रूपांतर पुरोगामी समाजात करू पहाणाऱ्या समाज सुधारणा चळवळी मध्ये शांताबाईचे योगदान अत्यंत महत्त्वपूर्ण ठरणारे आहे. अठराविश्व दारिद्रय असणाऱ्या कुटुंबातील शांताबाईने हातात वस्तारा घेवून उचललेल क्रांतीकारक पाऊल आणि तिचा जीवन जगण्याचा जिद्दी प्रवास नव्या पिढीला माहित व्हावा, म्हणून या शोधनिबंधामध्ये नव्या पिढीला प्रेरणा देणाऱ्या शांताबाई यादव यांच्या कार्यावर प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न केला आहे.

शांताबाई यादव यांचा जीवन परिचय

शांताबाई यादव यांचा जन्म भुदरगड तालुक्यातील आरळगुंडी गावात नाभिक व्यवसाय करणाऱ्या शिंदे घराण्यात १९५० रोजी झाला. शिक्षणाचा कोणताही लवलेश नसणाऱ्या शांताबाईचा विवाह वयाच्या ११ व्या वर्षी म्हणजेच १९६१ रोजी आजरा तालुक्यातील आरदाळ या गावातील नाभिक व्यवसाय करणाऱ्या श्रीपती गणपती यादव यांचेशी झाला. कालांतराने हे कुटुंब गडहिंग्लज तालुक्यातील हासूरवाडीला व त्यानंतर हासूरसासगिरीला स्थलांतरीत झाले. तेथेच त्यांच्या पतीच्या नाभिक व्यवसायावर कुटुंबाचा उदरनिर्वाह चालू होता. जास्त अपत्ये असल्याने कुटुंब चालवताना नाकीनऊ येत, असल्याने वाडिलांनी त्यांचा विवाह वयाच्या ११ व्या वर्षीच केला होता. पण पुढे शांताबाईलासुध्दा सहा अपत्ये झाली पैकी ४ जिवंत असून त्या सर्व मुली आहेत. चार मुलींसह संसाराचा गाडा हाकत असताना शांताबाईची मोठी घालमेल होत होती.

शांताबाई यादव यांचे प्रेरणादायी कार्य

५० वर्षापूर्वी अत्यंत गरिबीतील संसाराचा गाडा ओढत आसताना शांताबाईच्या जीवनात आलेल सर्वात मोठे संकट किंवा दु:ख म्हणजे त्यांच्या पतीचे झालेले आकस्मिक निधन होय. शेवटच्या मुलीला आई–बाप म्हणजे काय? हे कळायच्या आधिच कुटुंबकर्त्याचे निधन झाल. पतीच शव पुरण्या इतका सुध्दा जमिनीचा तुकडा नसणाऱ्या शांताबाईच्या समोर अनेक प्रश्न उभे राहिले. एक तर नाती उरली नव्हती,

आणि उरली आसली तरी ती जवळची वाटत नव्हती. आकाश कोसळलेल्या शांताबाईना काय करावं हेच सुचेना. पण अशाही अवस्थेत कुटुंबाची जबाबदारी अंगावर आलेल्या शांताबाईनी परिस्थितीला शरण न जाता तिच्यावर मात करण्याच ठरवल आणि हातात वाटी —वस्तारा होवून पतीचाच नाभिक व्यवसाय करण्याचा धाडसी निर्णयही घेतला.

दाढी — कटिंगसाठी पुरूष मंडळी शांताबाईकडे जात नाहीत हे लक्षात येताच गावातील भला माणूस सभापती श्री.कडूकर यांनी स्वत: शांताबाईच्या हाताने दाढी—कटींग करून शांताबाईला तर बळ दिलेच पण पुरूष मंडळींनाही प्रोत्साहन दिले. एका बाजूला संसार आणि दुसऱ्या बाजूला व्यवसाय असा, शांताबाईचा जीवन जगण्याचा नवा संघर्ष सुरू झाला. मिळेल त्यांची धुनी—भांडी करून, गावोगावी जावून झाडाखाली पोत टाकून दाडी—कटींग करणे, म्हशी भादरणे आणि आपल्या लहान मुलींना मोठ करण हाच त्यांचा दिनक्रम होता. ५० पैसे दाढीला व एक रूपया कटिंगला घेणाऱ्या शांताबाईनी समाजाला चांगली सेवा देतानाच त्याचा मोबदला ही पैसा, धान्य, व वस्तु या स्वरूपात घेतला.

जीवनाच्या खडतर मार्गावरून चालत असताना त्यांना विविध कठिण प्रसंगांना सामोरे जावे लागले. जसे की स्त्रीला उपयोग्य वस्तु मानणाऱ्या पुरूषप्रधान समाजाने त्यांच्या व मुलींच्या चारित्र्याचा गैरफायदा घेण्याचा प्रयत्न केला पण शांताबाईनी मात्र दुर्गेच रूप धारण करून स्त्रीत्वाचा स्वाभिमान जपत स्त्रीचारित्र्याला कधी कलंक लागु दिला नाही. चार मुलींना मोठे करत असताना झालेल्या कुंचबने पैक्षा त्यांची लग्न करताना झालेली कुंचबना आधिक वेदना देणारी होती, आसही त्या सांगतात. पतीच्या निधनानंतर सामजिक रूढी—परंपरांची बधंने झुगारून देणाऱ्या शांताबाई आज ७० व्या वर्षीही स्वभिमानाची लढाई लढत आहेत. १९८७ पासून संजय गांधी निराधार योजनेतून मिळणारी आर्थिक मदत ही २००३ पासून बंद झाल्यामुळे त्यांना उर्वरीत आयुष्यातील अंधार जाणवत आहे. मुलाखतीच्या माध्यमातून त्यांना बोलत करत आसताना एका डोळयातून ओघळणारे आश्रु आपल्याच जिद्दी व क्रांतीकारक जीवन कहाणीच्या आनंदाची साक्ष देतात. तर दुसऱ्या डोळयातून ओघळणारे आश्रू तब्येत साथ देत नसल्याने परिस्थितीशी हातबल झाल्याच्या दुख:ची साक्ष देतात.

शांताबाईना मिळालेले पुरस्कार

शांताबाई यादव यांनी गेल्या ५० वर्षात केलेल्या महान कार्याचा दखला देवून देशभरातील विविध संस्था व संघटनांनी विविध पुरस्कार देवून त्यांचा सन्मान केला आहे. आज त्यांच्या छोटयाशा घरात पुरस्कार ठेवायलाही जागा नाही एवढे पुरस्कार त्यांच्या कर्तृत्वाने खेचून आणले आहेत. यामध्ये आदर्श माता पुरस्कारा पासून ते समाजरत्न पुरस्कारापर्यंत आणि शिदोरी प्रेरणा पुरस्कारा पासून ते शिवगौरव पुरस्कारापर्यंत अशा असंख्य पुरस्कारांचा समावेश होतो. आज ही त्यांच्या घरातील पुरस्कारांवर नजर टाकत असताना त्यांच्या कर्तृत्वाचा अभिमान मनात दाटून येतो.

शांताबाईचा नव्या पिढीला संदेश

कोणत्याना —कोणत्या निमित्ताने नव्या पिढीचा त्यांच्याशी संपर्क येत असताना त्या नव्या पिढीला आवर्जुन महत्त्वाचा संदेश देतात. परिस्थितीन कधीही खचून न जाता स्वत:च्या पायावर उभ रहा, चारित्र्याला जपा हे सांगतानच त्या मुलींचे चारित्र्य हे काचेच्या भांडयासारखे असत, याची ही त्या आठवण करून देतात. आई वडिलांच्या स्वप्नांचा विचार करतानाच त्यांच्या वेदनाही समजून घ्या. निसर्ग नियमानुसार कष्टाच फळ मिळत आसत, हे सांगताना तंत्रज्ञानाच्या मोहरूपी बेडीत न आडकता माणसान माणसांच्या मदतीला नेहमीच धाऊन गेल पाहिजे, हा मानवतेचा संदेशही शांताबाई यादव देतात.

समारोप

जीवन जगण्याची धडपड करणाऱ्या, गरिब कुटुंबातील पतीच्या निधना नंतर स्त्री समोर कुटुंब सावरण्याचे आव्हान उभा रहाणं आणि वेळप्रसंगी हातात वस्तरा घेवून पतीचा नाभिक व्यवसाय हिमतीने सुरू करून,त्या स्त्रीने आव्हाणाला सामोरं जाण. हे नव्या पिढीला नवा संदेश देणारे आहे. पतीच्या निधना नंतर स्वावलंबी बाण्याने त्यांनी माहेरचा आधार घेतला नाही उलट माहेर व सासर या दोन्ही कडचे ही संसार उभे केले. आकाश कोसळलेलं असतानाही 'रडायच नाही आता लडायच' या तत्वज्ञानावर विश्वास ठेवून वाटचाल करण्याऱ्या शांताबाईनी परस्थितीपुढे न झुकता परिस्थितीलाच झुकविण्याचा व तिच्यावर विजय मिळविण्याचा इतिहास घडविला आहे. संसाराचा गाडा चालविणारी, नाभिक व्यवसायाचे क्रांतीकारक पाऊल उचणारी, पडेल ते काम स्वाभिमानाने व आनंदाने करणारी, कुणाचीही लाचारी न पत्कारणारी, समाजाच्या मदतीला धावून जाणारी, स्त्री चारित्र्याचा सन्मान करणारी, ४ मुलींना स्वत:च्या पायावर उभी करणारी, नव्या पिढीच्या तोंडावर मायेचा हात फिरवणारी आणि समाजाला मानवेतचा संदेश देणारी 'शांताबाई' आज समाजाचा आदर्श बनली आहे. वेळ प्रसंगी हातात वस्तारा घेवून चक्क पुरूषांच्या दाढया—मिशा करणारी शांताबाई यादव ही खऱ्या अर्थाने नव्या पिढीतील क्रांतीकारक असून तिचे जीवन कार्य समाजला प्रेरणा देत राहील, यात शंका नाही.

संदर्भसूची

१. मुलाखत — शांताबाई यादव ,दिनांक १ जानेवारी २०२०
२. मुलाखत —शांताबाईची कन्या ,दिनांक १० जानेवारी २०२०
३. ग्रामपंचायत अहवाल मौजे हासूरसासगिरी
४. दैनिक तरूण भारत, दिनांक २४ ऑगष्ट २००५
५. दैनिक तरूण भारत, दिनांक १७ एप्रिल १९९४
६. दैनिक सकाळ, दिनांक १५ मार्च १९९९
७. दैनिक नवाकाळ दिनांक २८ डिसेंबर २००८
८. शार्ट फिल्म 'बलुत'
९. प्रत्यक्ष भेट व सविस्तर चर्चा

प्रभारी प्राचार्य
कला, वाणिज्य आणि विज्ञान महाविद्यालय
गडहिंग्लज, जि. कोल्हापूर